

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

PHENOMENOLOGY OF STATE INFORMATIONAL POLICY

Сопілко І.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
директор

Юридичного інституту
Національного авіаційного університету

У роботі досліджуються особливості застосування феноменології до вивчення державної інформаційної політики. Доводиться необхідність формування розуміння концепту державної інформаційної політики з позицій філософської методології.

Ключові слова: державна інформаційна політика, феноменологія, феномен, інформаційно-правовий феномен, інформаційний простір, інформаційна середовище, правове регулювання інформаційної політики, інформація.

В работе исследуются особенности применения феноменологии к изучению государственной информационной политики. Обосновывается необходимость понимания концепта государственной информационной политики с позиций философской методологии.

Ключевые слова: государственная информационная политика, феноменология, методология, феномен, информационно-правовой феномен, информационное пространство, информационная среда, правовое регулирование информационной политики, информация.

In the article author searched a basis to undermining of phenomenology to research a state information policy. It is proved that the concept of state information policy has to be researched due to philosophy methodology.

Key words: state information policy, phenomenology, phenomenon, information-law phenomenon, information space, information sphere, information field, law regulation of information policy, information.

Актуальність. Визначення і розроблення методологічних основ будь-якої науки, сфери діяльності виступає важливою справою. Дана проблема також актуалізується і через те, що в умовах швидкоплинного розвитку інформаційного суспільства в Україні бракує як практичного досвіду, так і наукових розробок, присвячених безпосередньо питанням філософської гносеології, онтології, аксіології та інших питань теоретичного характеру, які в цілому формують і задають горизонти пізнання складних і багатоальтернативних феноменів сучасної дійсності, яким безперечно виступає інформація та інформаційна політика.

Відтак мусимо визнати, що проблема неефективності державної інформаційної політики (ДІП) коріниться саме в методологічній площині: не вироблено теоретико-методологічних і концептуальних засад інформаційної політики як теорії, і відповідно відсутні науково обґрунтовані та розроблені відповідно до різних національних інтересів та пріоритетності їхньої реалізації напрями адекватної державної інформаційної політики.

Брутальність та масштабність проведення проти України спеціальних інформаційних операцій на початку 2014 року засвідчили про помилковість, безперспективність та пряму небезпеку покладатися на західні, північні та інші не українські теорії, які займаються вивченням даних проблем. Встановлення інформаційного контролю та інформаційної асиметрії виступають характерними сучасними трендами формування глобальної інформаційної асиметрії і визначають загальні обрії кібербезпекової політики.

Опрацьованість теми дослідження в публікаціях інших авторів. У даному контексті може підтримати

дослідників різних галузей правових наук, які звертають увагу на загальну гносеологічну кризу, яка відбувається у наукових школах вивчення інформаційної політики, хоча багато її принципів, підходів та методів тим чи іншим чином описані в рамках різних наук, натомість є роз'єднаними, не згуртованими і не можуть в цілому чинити дієвого системного впливу на інформаційну політику як цілісний екзистенціальний феномен.

Аналіз наукових досліджень за темою статті дозволив дійти висновку про повну відсутність напрацьованих з інформаційної феноменології [1-10]. Головними вадами сучасної інформаційної політики в Україні є те, що не є сформованою методологія її дослідження, відсутні концептуальні напрацювання щодо: феноменологічних, гносеологічних, онтологічних, аксіологічних, антропологічних, деонтологічних та інших важливих методологічних проблем даної проблематики.

Така тенденція має сталий характер, адже нехтування питаннями розгляду методологічних проблем ДІП має в українській науці власну історію. Зокрема, однією з останніх (на момент написання та друку даної статті) докторських дисертацій є робота В.Ю. Степанова, присвячена дослідженню теоретико-методологічних засад формування та реалізації державної інформаційної політики. Натомість, попри дуже гучно проголошену назву, а також мету – обґрунтування теоретико-методологічних засад щодо змісту, складових та принципів функціонування механізму формування та реалізації ДІП в Україні, на мій погляд, з позицій системної філософської методології, саме теоретико-методологічний компонент досліджений дуже слабо.

Так, навіть в методології дослідження автор помилково звужує *системний підхід* до ДПП лише як методологію щодо уявлення її як складної структурно організованої системи.

Так само і застосування *атрибутивно-онтологічного підходу* не сприяло виходу дисертанта на рівень концептуальних абстракцій, які власно дозволяють аналізувати дійсно **онтологію інформаційної політики** – теорію, що досліджує державну інформаційну політику як органічний процес в рамках світобудови. Вона розглядає такі питання, як іманентні та модусні атрибути всіх створених Богом предметів, і намагається описати їхнє існування і дії, тобто інформаційну політику. Зміст онтологічного аспекту, якщо його екстраполювати на ДПП, полягає у тому, щоб дати людині знання про ДПП у її бутті як такому, акцентувати увагу на змісті досліджуваного незалежно від суб'єкта, самого по собі, припустити необхідність виявлення специфіки предмета ДПП як визначеної реальності. Буття ДПП як об'єктивна природа і самосутність містить у собі і виражає всю сукупність її внутрішньо взаємозалежних і взаємообумовлених об'єктивних властивостей і сутнісних характеристик як загальної і необхідної форми рівності, волі і справедливості в інформаційному житті людей. Але дана тема – засади інформаційної онтології – буде розглянута мною в окремій статті. Натомість цієї тезою я хотіла пов'язати дані питання із необхідністю дослідження інформаційної феноменології, яка, власне, і дає можливість вивчати феномени відокремлено від їхнього суб'єктивістського сприйняття та аналізу людиною.

Наслідком неправильного і невірної тлумачення окремих філософських методів стало незастосування автором спеціальних наукових та універсальних методів, і обмеження методологічного інструментарію лише загальнонауковими методами, а також невірне тлумачення інформаційного середовища, неповного розуміння системоутворювальних властивостей ДПП для усіх без виключення сфер життєдіяльності людини. Відповідно, В.Ю. Степанов робить висновок про реалізацію в рамках ДПП соціальної функції [8, с. 9], натомість повністю ігноруючи застосування інформаційного, функціонального та праксеологічного підходів, власно в рамках яких і знаходить свій опис та пояснення феноменологічна сутність ДПП і органічно формується нова функція держави, зміст якої досліджується в працях моїх учнів, а про її існування і необхідність уконституювання зазначено в чисельних фахових публікаціях із цього приводу [10-13].

Важливим наслідком застосування нами догматико-юридичного та герменевтичного аналізу став висновок про помилковість віднесення до рубрики уперше, і **фактичний плагіат ідей І.В. Арістової**, викладених більш, ніж десятиліття тому, стосовно інтерпретації державної інформаційної політики як двоєдиного процесу. Мова оригіналу:

– **Арістова І. В. (2002 р.):** «Вперше державна інформаційна політика розглядається в контексті теорії управління як державно-правове явище, динамічний двоєдиний процес – **формування та реалізація**

(виділено мною – С.І.). Запропоновано визначити формування політики як вироблення стратегічного курсу держави в інформаційній сфері, а її реалізацію – як державне управління національною інформаційною сферою (НІС) у його широкому розумінні» [14, с. 11];

– **Степанов В. Ю. (2012 р.):** «Уперше концептуально обгрунтовано зміст і складові механізми інформаційно-аналітичного забезпечення формування та реалізації державної інформаційної політики, на відміну від підходів, що існують (виділено мною – С.І.), такий механізм структурно складається з блоку **формування** та блоку **реалізації** (виділено мною – С. І.) державної інформаційної політики» [15, с. 4].

Відтак важливим і необхідним елементом теоретичного аналізу ДПП виступають питання *інформаційної гносеології* – науки про закономірності інформаційного пізнання як необхідної умови функціонування та розвитку теорії інформаційної політики. В рамках якої актуалізується розгляд, відповідно до предмета даної статті, питань *інформаційної феноменології*.

Виклад основного матеріалу. У наукових дослідженнях можна зустріти безліч трактувань та інтерпретацій терміна «феномен», а також його почасти дивну та необгрунтовану операціоналізацію в різних контекстах. Цінність феномену виступає пов'язаною проблемою методологічного ряду, тому з'ясування змісту даних питань також входить до кола моїх наукових інтересів. Тим більше, що багато дослідників безпідставно стверджують про те, що саме є феноменом: це і інформація в цілому, і різні її види, і різноманітні правові та інші режими щодо інформації, і безпосередньо державна інформаційна політика. Саме тому з'ясування феноменологічного змісту ДПП виступає важливим *дослідницьким завданням на шляху формування* неопарадигми державної інформаційної політики.

Феномен – термін грецького походження, який означає «бути», «бути бачимим», «здаватися»: 1) явище, предмет, даний у чуттєвому спогляданні; 2) об'єкт почуттів, споглядання. В історії філософії поняття «феномен» інтерпретується залежно від тлумачення людського досвіду: а) як прояв і вираження сутності чи ідеї; б) як пізнавана дійсність – світ явищ (феноменів), які упорядковуються науковими методами й апіорними схемами трансцендентального суб'єкта; в) як суб'єктивні переживання, комбінації відчуттів, психічні асоціації, до яких зводиться досвід і вся реальність [16, с. 174].

Висхідним пунктом феноменології є: інтенціональне життя свідомості (Гуссерль); буття особистості (Шелер); фундаментальні структури людського існування (Хайдеггер); людська реальність (Сартр), доступ до якої і можливість опису якої є укоріненими в самій свідомості людини і людському бутті.

По суті, феноменологія – це завжди саме феноменологія духу, вона розглядає зміну форм духу в історії і самі ці форми як такі. Дух виступає при цьому не як світовий дух (хоча таким він може представлятися свідомості), але як цілісний дух людини [17, с. 169].

Артефактами, тобто феноменами, виступає все, створене людиною: від предметів до думок, засобів і способів дій. Світ артефактів включає не тільки те, що знаходиться поза людиною, а й те, що існує в її свідомості [с. 140-141]. Серед інформаційних феноменів – догми невідворотності розвитку інформаційного суспільства, інформаційна діяльність, інформаційні технології, інформаційні норми, інформаційні рішення, інформаційне управління, інформаційні відносини, інформаційні принципи, інформаційна культура та інші явища в інформаційному середовищі.

Для Платона феноменальний світ виступає відзеркаленням лише ноуменального світу ідей, або буття, що тягне за собою негативне трактування цінності феномену. Феномен володіє власною ідеєю, звідси зміст не тільки «здаваності» (руськ. кажимости), а й позитивної «явищності» (руськ. явленности).

Поряд із терміном «феномен» почасти можна зустріти інші поняття, що описують приблизно однаковий рівень явищ: *Ламберт*, «Новий органон» – щось середнє між ілюзією та істиною; *явище*, *імовірність*. Кант взагалі визначав феномен як будь-який об'єкт, конституований трансцендентальним Я.

Брентано також звертає увагу на важливість визначення даного поняття. Згідно з його вченням, знання про ДПП має бути отримано внаслідок докладного споглядання за розвитком державних і недержавних інституцій, їхньої інформаційної взаємодії, відтак і формується феномен – все те, що може стати об'єктом наукового аналізу. Таким чином, зважаючи на антропологічний контекст і спрямованість ДПП передусім на конкретну людину, впровадження її в буття людьми доцільно виділяти декілька рівнів феноменів. Найбільш простим підходом є виділення внутрішніх та зовнішніх феноменів.

Але найбільшу увагу визначення даного поняття набуло у феноменології *Гуссерля* [18].

Сповідуючи визначення даного поняття, що його надали Галілей та Ф. Бекон, **феномен** – річ, що узята так, як вона являє у чуттєвому досвіді разом із її якостями, зв'язками та відносинами, причому явищність речей в чуттєвому спогляданні протиставляється тому, як вони є самі по собі: чуттєві речі – це лише явища, оскільки через них і в них віщає про себе істинна справжня природа. Натомість *Гуссерль* пішов далі, почавши широко тлумачити дане поняття [19; 20]. У своїй науці про феномени – феноменології, науці про чисті феномени – *Гуссерль* розширює поняття феномена, який визначає зараз не лише певні аспекти речі, які є даними нами при сприйнятті, а й характеризують також «єдність, що пронизує зміну споглядань», тобто чисті змісти, ідейності свідомості, які можуть бути вивчені поза їхнім можливим зв'язком з реальним фізичним світом, інформаційною реальністю [21].

На нашу ж думку, дані висловлювання уводять нас від справжнього осягнення змісту діяльності людини, який має бути співставлений та співмірний з її метою функціонування, а також буттям у людино-мірних системах. Так само, вертаючись до наукових

засад дослідження, слід чітко резюмувати, що наука починається там і тоді, де і коли за однакових початкових умов і використання однакової методології відбувається отримання однакового прогнозованого результату. Застосовуючи **метод феноменологічної редуції** до державної інформаційної політики, цього **не відбувається**.

У цілому слід констатувати, що феноменологічний метод є принципово дескриптивним, оскільки йому притаманне відсторонення від будь-яких передумов, які не реалізуються у досвіді.

Доцільно також і наголосити на певних критичних моментах щодо використання даного метода, що міститься в роботах Т. Ліппса, А. Пфендера, М. Хайдегера. Зокрема, останній, оперуючи аристотелевським поняттям, демонструє, що феномен не означає нічого «змістовного», натомість лише до «способу», за допомогою якого це щось стає нам доступним. Причому Хайдеггер стверджує, що до «способу буття» феномена необхідно притаманне як «показування себе на самому собі», так і «приховування себе» [22, с. 175].

Утім слід зважати на те, що основна *ідея феноменології* – нерозривність, і, у той же час, взаємна незводимість, нерудукуємість свідомості, людського буття, особистості з одного боку, і предметного світу, психофізичної природи, соціуму, духовної культури – з іншого.

Звернення мною до ідей феноменалізму, який знаходить свій розвиток в ідеях англо-американського неореалізму, а також логічного позитивізму, дозволяє усвідомити продуктивність трактування феноменів в контексті лінгвістичного феноменалізму, який визнає висловлювання про матеріальні об'єкти еквівалентними множині висловлювань про «чуттєві дані». Застосування психокомунікативних технологій, активне розроблення концепції проведення інформаційних та інформаційно-психологічних операцій, впровадження інформаційно-комунікаційних стратегій – уможливають констатувати, що вербалізація інформаційних процесів, поряд із диджиталізацією, є додатковим аргументом на користь того, що державна інформаційна політика є окремими екзистенціальним, ноуменальним феноменом.

Для інформаційної цивілізації висловлювання Берклі «Існувати означає бути сприйнятим» набуває винятково важливого характеру, оскільки включеність людини чи суспільства або держави до інформаційної цивілізації прямо пропорційна та адекватна розумінню та сприйняттю даних об'єктів як сучасних, і взагалі як таких, що існують в реальному світі. Невключеність до інформаційного світу нині трактується як неіснування.

Ні у кого сьогодні вже не виникає бажання трактувати інформаційну політику виключено як сукупність засобів інформаційного або інформатизаційного забезпечення прийняття рішень органами державної влади. Контекстуальний прообраз феномену інформаційної політики уможлиблює сприймати дійсність іншим чином: інформація визначає розвиток цивілізації, і, відповідно, детермінує напрями

державної політики щодо її ефективного збирання, зберігання, оброблення, захисту, охорони, оброблення, тиражування тощо.

За феноменологічного підходу ДПП можна розглядати як сукупність соціальних інформаційних практик і дискурсів, спрямованих на формування, розвиток, проектування і дослідження:

- 1) правових та інформаційних традиційних норм;
- 2) складових інформаційної структури суспільства: державних та недержавних інституцій, об'єднаних спільною ідеєю на засадах інформаційної взаємодії задля формування та розвитку інформаційного суспільства, а також реалізації ДПП відповідно до національних інформаційних інтересів;
- 3) форм, методів, засобів та напрямів реалізації ДПП;
- 4) інформаційних відносин;
- 5) організаційно-функціональної структури е-державних інституцій і напрямів розвитку е-урядування;
- 6) напрямів правового та іншого ресурсного забезпечення РІС та розвитку інформаційної держави в контексті реалізації ДПП.

Таким чином, феноменологічний аспект інформаційної політики уможливорює наблизитися до розуміння алгоритму оптимальної інформаційної взаємодії державних і недержавних інституцій, інформаційної політики і пізнання, трансформує інформаційну політику в синкретичне епістемологічне пізнання, іманентне державній політиці в цілому, де аксіологічний та феноменологічний виміри відіграють провідну роль. Це обумовлено тим, що головною та визначальною метою ДПП виступає забезпечення переходу до нового етапу розвитку України, побудова інформаційного суспільства і входження країни до світового інформаційного суспільства за умови реалізації національних інформаційних інтересів при визначальній ролі держави і ефективно функціонуючої системи е-урядування.

Відтак цінність інформаційного суспільства, його значення і необхідність, а також явища політики, що адекватно формуються за умови будови нової інформаційної формації, визначають сучасний дискурс інформаційної політики. Водночас остання дедалі чіткіше трансформується у самостійний, екзистенціальний, відносно незалежний цілісний феномен, що виступає складовим системи більш високого порядку – системи державної політики.

Специфіка інформаційної феноменології полягає у тому, що її предметом є ідея інформації у повній незалежності й чистоті від самої інформації. Приклади цьому – абсолютні різні численні тлумачення інформації, опис її іманентних, атрибутивних та модусних ознак, аж до заперечення взагалі можливості вироблення уніфікованої та повної дефініції. Таким чином, в рамках інформаційної феноменології інформаційна політика розглядається тільки як знання про цю політику, як феномен свідомості і описується дана політика винятково з цієї і саме з цієї сторони.

Відтак, інформаційна політика також є дух. Це дух найбільш відкритий для емпіричного досвіду, оскільки інформаційна політика є доступною не лише для суб'єктів інформаційних відносин, а й

стороннім спостерігачам. ДПП існує в розгорнутій безпосередності, оскільки дає відчуття себе в абсолютній наочності й об'єктивній силі. Вона є тією формою духу, на прикладі якої висновки щодо духу взагалі можуть перевірятися з найбільшою емпіричною обґрунтованістю. Адже саме інформація є найбільшим джерелом як підйому, так і занепаду духу.

За таких умов ДПП сама по собі становить смисл, оскільки заради неї в цілому і заради окремих її положень відбувається безліч серйозних діянь як у різних сферах життєдіяльності, так і в цілому у сфері державної політики. Запитуючи про смисл ДПП, ми запитуємо про смисл смислу. Це означає, що ми повинні шукати сенс політики у самій політиці: інформаційна політика право – це ідея, що сама себе осмислює. Вона сама розповідає, у чому його смисл [23, с. 214].

Таким чином, говорячи про ідею інформаційної політики, ми говоримо про ідею ідеї, оскільки інформаційна політика сама по собі має ідеальну сутність, вона перебуває у сфері духу – поза духом нічого схожого на політику не існує. Відтак, інформаційна політика за феноменологічного підходу має виступати особливою формою підкріплення і дії імперативів, органічно та коеволюційно співіснувати з усіма іншими формами духу. Панування кожної з цих форм накладає свій відбиток як на інформаційну політику, так і на зміст засобів та методів, що вживаються для її реалізації, і, як наслідок, – формування нового інформаційного порядку.

В умовах панування релігії інформаційна політика виступає як релігійна за змістом, позитивна за способом формування і карна за характером дії. В умовах панування моралі – як моральна за змістом, природна за способом формування і конвенціональна за характером дії. В умовах панування культури – як звичаєва за змістом, живе за способом формування і процесуальна за характером дії. В умовах панування цивілізації – як господарське за змістом, чисте за способом формування і цивільне за характером дії. В умовах панування політики – як поліцейське за змістом, довільне за способом формування, адміністративне за характером дії [23, с. 214].

Інтегруючи різноманітні наукові підходи [24-27], а також думки А.А. Козловського, А.А. Мережка та О.І. Ракітова щодо гносеологічної природи права [28-31], зважаючи на важливість окремого дослідження нових наукових напрямів, які стали породженнями нової цивілізації (герменевтика, семіотика, синергетика, антропологія, еволюціоніка, компаративістика), зауважу на феноменологічності інформаційної політики.

Висновки. Проаналізувавши ретроспективну парадигму історичних етапів розвитку інформаційно-правової науки і практики, доходимо висновку, що інформаційна політика вже досягла такого рівня концептуальної та структурної самодостатності, який дасть змогу їй розвиватися в теоретичному плані відносно незалежно від соціально-історичних впливів, а інколи і випереджати правове регулювання, тим самим стимулюючи розвиток як інформаційного

права, так і впровадження положень теорії систематизації і кодифікації інформаційного законодавства до практичної сфери – ухвалення Кодексу України про інформацію.

Інформаційна політика перетворилася із забезпечуючого елемента на самостійний екзистенціальний теоретико-пізнавальний феномен, народивши і інші феномени інформаційної дійсності: інформаційна свідомість, інформаційна культура, інформаційне урядування; її розвиток тепер зумовлений передусім власними внутрішніми закономірностями, і право на даному етапі може виконувати лише констатуючу роль, закріплюючи лише ті інформаційні відносини, які вже склалися, будучи позбавленим прогностичного потенціалу.

Саме на цьому етапі формується така властивість соціально-історичної константи, як здатність опосередкованої дії на пізнавальні процеси у інформаційній політиці. Вона проявляється в тому, що відтепер в рамках інформаційного суспільства вже відбувається паралельний, відносно незалежний розвиток інформаційно-правової думки, кіберкультури, суб'єктів відносин у кіберпросторі (хакерів, спамерів, тролів тощо), кіберсвідомості, засад кібербезпекової політики, нові види кіберзлочинів та кіберделіктів (кібершпionaж, кібербуллінг (кіберхуліганство), фішинг, спамінг, взлам комп'ютерних систем (хакінг), крадіжка персональної інформації, кіберпереслідування (кіберсталкінг), крадіжка персональних даних стосовно доступу до фінансових ресурсів, платіжних систем, екаунтів; дитяче вимагання і насильство), деонтологічних засад функціонування та розвитку у кіберпросторі кіберлюдини (людини інформаційної – *homo informaticus*) інформаційної теорії та інформаційної практики.

У рамках інформаційної феноменології уможливується формування ефективної тріади: наука

– промисловість – сукупність інститутів і засобів управління та розвитку, в рамках якої доцільно формувати сектор фундаментальних і прикладних наук, який включає державні і недержавні ВНЗ; провідні фірми і підприємства, які у своєму складі мають науково-дослідницькі підрозділи; державні установи та інстанції, які відповідають за політику наукового і технологічного розвитку країни.

Визначені компоненти взаємодіють один із одним і перебувають у кореляційних відносинах.

З огляду на зазначене інформаційними феноменами виступають складові інформаційної політики, сфери інформаційної діяльності, сфери розвитку інформаційного суспільства, сфери окресленої вище тріади, інші інформаційні категорії. Отже, одним із важливих наукових завдань постає їх дослідження з використанням феноменологічного методу.

Нині в Україні на даний клас питань екстраполюється негативна тенденція щодо квалості та ґрунтовності дослідження із питань інформаційної феноменології, тому вважаю свої думки життєдайним поштовхом для початку дискусії щодо застосування даного методу при дослідженні ДПП. Зміна уявлень про інформаційну політику та її призначення, способи, методи та засоби її реалізації в умовах гіпертрофованого розвитку та неконтрольованого впровадження інформаційної глобалізації майже в усі сфери життєдіяльності, в сучасну дійсність та практику державотворення сучасних держав значною мірою визначається виходом на нові світоглядні горизонти, до іншої – кіберментальності, цифрового світорозуміння та світосприйняття не лише інформаційної, а й навколишньої дійсності, та змісту людини передусім як *homo informaticus*, відповідно до антропологічних засад і впровадження концепції людиноцентризму до практики інформаційної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : [Монографія] / І.В. Арістова ; за заг. ред. О.М. Бандурки. – Х. : Ун-т внутрішніх справ, 2000. – 368 с.
2. Бачило І.Л. Информационное право : [учебник] / И.Л. Бачило. – М. : Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2010. – 454 с.
3. Гурковський В.І. Організаційно-правові питання взаємодії органів державної влади у сфері національної інформаційної безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 25.00.02 / Володимир Ігорович Гурковський. – К., 2004. – 225 с.
4. Копылов В.А. Информационное право : [учебник] / В. А. Копылов. – М. : Юристъ, 2005. – 512 с.
5. Кормич Б.А. Информационное право : [підручник] / Ю.А. Кормич. – Х. : БУРУН і К., 2011. – 334 с.
6. Марущак А.І. Інформаційне право: регулювання інформаційної діяльності : [навч посіб.] / А.І. Марущак. – К. : Видавничий дім «Скіф», КНТ, 2008. – 344 с.
7. Основи інформаційного права України : [навч. посіб.] / [В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко та ін.] ; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. – К. : Знання, 2004. – 274 с.
8. Степанов В.Ю. Теоретико-методологічні засади формування та реалізації державної інформаційної політики : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління, спец. : 25.00.02 «Механізми державного управління» / Віктор Юрійович Степанов. – 454 с.
9. Цимбалюк В.С. Інформаційне право : концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства / В.С. Цимбалюк. – К. : «Освіта України», 2011. – 426 с.
10. Ліпкан В.А. Консолідація інформаційного законодавства України : [монографія] / В.А. Ліпкан, М.І. Дімчогло / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К. : ФОРМ О.С. Ліпкан, 2014. – 416 с.
11. Ліпкан В.А. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом : [монографія] / В. А. Ліпкан, В.Ю. Баскаков / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К. : ФОРМ О.С. Ліпкан, 2013. – 344 с.
12. Ліпкан В.А. Систематизація інформаційного законодавства України : [монографія] / В. А. Ліпкан, В. А. Залізняк / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К. : ФОРМ О.С. Ліпкан, 2012. – 304 с.
13. Сопілко І.М. Інформаційні правовідносини за участю органів державної влади України : [монографія] / І.М. Сопілко. – К. : «МП Леся», 2013. – 212 с.
14. Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України : організаційно-правові засади : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес фінансове право інформаційне право» / І. В. Арістова. – Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2002. – 408 с.

15. Степанов В.Ю. Теоретико-методологічні засади формування та реалізації державної інформаційної політики : автореф. дис. ... доктора наук з державного управління, спец. : 25.00.02 «Механізми державного управління» / Віктор Юрійович Степанов. – 39 с.
16. Михайлов И.А. Феномен / И.А. Михайлов // Новая философская энциклопедия. – В 4-х томах. – Т. 4. – М., 2010. – С. 174–175. – 736 с.
17. Нерсесянц В.С. Философия права : [учебник для вузов] / В.С. Нерсесянц. – М. : НОРМА–ИНФРА, 1998. – 652 с.
18. Бачинін В.А. Філософія права : [підручник] / [В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М.І. Панов. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 468 с.
19. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология: Введение в феноменологическую философию : пер. с нем. – СПб. : Владимир Даль: Фонд Университет, 2004. – 399 с.
20. Гуссерль Э. Общее введение в чистую феноменологию ; пер. с нем. – М. : ДИК, 1999. – 353 с.
21. Максимов С.И. Правовая реальность : опыт философского осмысления / С.И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.
22. Михайлов И.А. Феномен / И.А. Михайлов // Новая философская энциклопедия. – В 4-х томах. – Т. 4. – М., 2010. – С. 174–175. – 736 с.
23. Тихонравов Ю.В. Философия : [учеб. пособие] / Ю.В. Тихонравов. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 269 с.
24. Рабинович П.М. Социалистическое право как ценность / П.М. Рабинович. – Львов : Выща шк., 1985. – 167 с.
25. Рабинович С.П. Права людини у природно-правовій думці неотомізму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С.П. Рабинович. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2003. – 19 с.
26. Оборотов Ю.Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права) / Ю.Н. Оборотов. – Одесса : Юрид. литература, 2002. – 278 с.
27. Виндельбанд В. Нормы и законы природы // В. Виндельбанд. – Избранное. Дух и история. – М. : Юристъ, 1995. – С. 184–208.
28. Козловський А.А. Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 / А.А. Козловський. – Чернівці, 2000. – 464 с.
29. Козловський А.А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права / А.А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
30. Мережко А.А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права / А.А. Мережко. – К. : Юстиниан, 2002.
31. Ракитов А.И. Историческое Познание. Системно-гносеологический поход : [Монография] / А.И. Ракитов. – М. : Прогресс, 1987. – 308 с.